

B. Fábry: Pandémie, epidémie a komplexnosť funkcií štátu

- CZ24 News | 24. března 2020

SVĚT: V roku 2020 sa hlavnou témou diskusií stáva rýchlo sa šíriaca pandémia koronavírusu. Z hľadiska virológie nejde o nejaký zásadne nový vírus, najmä kvôli skúsenosti s epidémiami SARS a MERS v 21. storočí. Pre slovenské obyvateľstvo však predstavuje novú skúsenosť, ktorá súvisí s tým, že podobné karanténne opatrenia nepozná. Pritom práve pandémie, epidémie a karantény boli jednou z hlavných skúseností ľudstva v dejinách, s ktorými súviseli i zásadne zmeny spoločenských a ekonomických vzťahov. Jednou z hlavných odpovedí na tieto výzvy bolo vytváranie komplexných štátnych inštitúcií, najmä počas obdobia tzv. moderného štátu. Význam týchto inštitúcií sa síce dnes často spochybňuje, avšak práve súčasná pandémia COVID-19 ukazuje, aký zmysel stále majú.

V nasledujúcom texte sa budem venovať týmto témam:

- Úloha epidémií v dejinách
- Epidémie a pandémie v súčasnosti
- Komplexnosť funkcií moderného štátu
- Zlyhanie normatívneho individualizmu

Úloha epidémií a pandemií v dejinách

Choroby, epidémie a pandémie možno naozaj zaraďovať medzi najdramatickejšie a najstrašnejšie udalosti v dejinách ľudstva. Tieto javy mnohokrát ovplyvnili vývoj svetových udalostí a viedli aj k najväčším zmenám politických a spoločenských pomerov v dejinách. Je známe, že **epidémie, privezené z Európy do Nového sveta** v 16. storočí, najmä pravé kiahne, viedli k fyzickej likvidácii celých národov Nového sveta, ktoré nemali žiadnu imunitu. V Mexiku a strednej Amerike, ktorá bola najhustejšie obývanou časťou kontinentu zahynula na epidémie, privezené z Európy, veľká časť pôvodného obyvateľstva. Epidémie však menili politické pomery aj v „starom svete“. Často sa uvádza, že úspešnosť arabských výbojov v 7. storočí ovplyvnila ničivá morová epidémia, ktorá sa v Byzantskej ríši od 6. storočia opakovala každých 20 rokov: tá veľmi oslabila armádu, ktorá po odoznení aktuálnej vlny moru nebola schopná čeliť arabským vojskám, ktoré boli v púšti lepšie izolované. Príkladov existuje naozaj dosť aj z novoveku a napr. syfilis bol dlho hlavným postrachom európskych armád.

Najznámejším príkladom pandémie v dejinách Európy je zrejme morová „**čierna smrť**“ z rokov **1347 - 1350**, ktorá spôsobila úmrtie asi tretiny obyvateľov kontinentu. Viedla aj zásadnej zmene spoločenských a majetkových pomerov v oblastiach, ktoré zasiahla. Jednou z výpovedí je napr. „nemravné“ dielo Decameron od Boccaccia, ktoré vzniklo práve v tomto období a ktoré by v stabilných nerozvrátených pomeroch pred epidémiou asi nevzniklo. „Čierna smrť“ spôsobila na

jednej strane všeobecné uvoľnenie mravov v zmysle, že si treba užívať, kým sa dá, na druhej strane však aj moralistickú reakciu (flagelanti), ktorá prinášala i násilné prejavy, zamerané napr. proti Židom. Presun väčšiny európskych Židov zo západu na nábožensky rôznorodejší východ kontinentu bol ovplyvnený aj morovými epidémiami.

Od „čiernej smrti“ sa epidémie objavovala vo väčšom rozsahu každých 20 - 25 rokov, ale európska spoločnosť na ňu nepoznala odpoveď: nefungovali dryáky, ani pápežské kompendiá. Veľmi negatívnu úlohu tu zohrala neprávna tzv. miazmatická teória, podľa ktorej sa epidémie šíri nezdavnými výparmi. Známu kritiku neefektívneho boja proti **morovej epidémii v Londýne 1665** popísal v diele „Journal of the Plague Year“ známy spisovateľ D. Defoe. Sám zažil epidémiu ako malé dieťa, ale dielo napísal oveľa neskôr. Ľudia pôvodne podceňovali rozmach epidémie v susednom Holandsku v roku 1664. Aj na prvé prípady epidémie sa reagovalo opatrne, aby sa nerušila verejná morálka a obchod. Neskoro prišlo i k zatváraniu škôl, univerzitu v Cambridge zavreli až lete, keď už bolo neskoro. V priebehu epidémie sa zasa reagovalo až prehnane, napr. čistením zápachu veľkými vonnými ohňami na uliciach, hoci už vtedy bolo zrejmé, že to proti moru vôbec nezaberá. Odhaduje sa, že v Londýne z vtedajšej populácie asi pol milióna zomrelo asi 100 000 ľudí na mor, ale okrem toho mnohí aj na odstrániteľné príčiny, napr. hlad.

Za príklad pomerne úspešného boja proti epidémii sa považuje karanténa v **Marseille a v južnom Francúzsku z rokov 1720-22**. Hoci v samotnom meste bol počet obetí veľmi vysoký, vďaka včasným karanténnym opatreniam sa mor nedostal do Paríža a na sever krajiny. Za úspech sa považuje i fungujúca karanténa vo vojenskom lodstve v Marseille, hoci to aj počas morovej epidémie muselo brániť pobrežie proti útokom severoafrických korzárov. Z posádok lodí v celkovom počte asi 10 000 zomrelo na mor „iba“ 800 ľudí, čo je naozaj veľký úspech vzhľadom na nezdravé stiesnené prostredie, najmä na veslárskych galérach. Za veľmi podnetné opatrenia treba považovať vytvorenie veľkého lazaretu miesto domácej karantény pre rodiny nakazených. Štátne orgány včas vytvorili aj centrá zásobovania pre dovoz potravín, čím predišli úmrtiam kvôli hladu, ktoré sa masovo vyskytovali počas epidémie v Londýne. Pozri [tu](#), najmä 6. kap.

Epidémie a pandémie v súčasnosti

Epidémie a pandémie však neprestali ani v 20. storočí, hoci najmä v jeho druhej polovici prišlo k mnohým veľmi pozitívnym zmenám v Európe a Severnej Amerike. Tieto opatrenia však neboli samozrejmosťou vo väčšine sveta. Preto pandémie pokračovali. Najdlhšou pandemiou tohto obdobia bola tzv. siedma pandémia cholery, ktorá vypukla v roku 1961 v Indonézii a napriek existencii antibiotík spôsobila smrť mnoho miliónov ľudí (presné údaje neexistujú). Cholera sa objavuje aj v 21. storočí, najmä v oblastiach, kde prestávajú fungovať verejné služby. Objavila sa napr. v roku 2010 na Haiti alebo od roku 2016 v Jemene, kde sa cholerou nakazili viac ako 2 milióny ľudí, i keď počet úmrtí sa doteraz podarilo udržať „len“ v tisícoch. Mnohí považujú cholera v Jemene za ďalší prejav siedmej pandémie. **Cholera bude zrejme predstavovať problém i do budúcnosti** a to najmä preto, lebo jej šírenie veľmi súvisí s efektívnym a bezpečným zásobovaním vodou či s fungujúcimi kanalizáciami. To sú veľké výzvy pre mnoho krajín sveta v 21. storočí.

Napriek všeobecnej predstave však nie sú vecou minulosti ani **epidémie moru**. Na začiatku 20. storočia predstavoval mor veľký problém v Číne, kde vtedy nefungovali štátne inštitúcie, zlyhávali karantény a mor sa objavil v niekoľkých vlnách - najznámejšia je epidémia v Mandžudsku 1910-11. Bacil moru (*Yersinia Pestis*) však dodnes endemicky pretrváva medzi zvieratami a každoročne sa objavujú prípady nákazy aj medzi ľuďmi. Najznámejšou epidémiou moru

z 21. storočia sú epidémie na Madagaskare a v Kongu, kde zomrelo asi 600 ľudí (neoficiálne zrejme viac). Mnohí si mor spájajú predovšetkým s tzv. bubonickou formou (lézie čiernej farby), pritom však často opomínajú tzv. pľúcny mor. Ten sa trochu ponáša na iné respiračné choroby, nedarí sa diagnostikovať tak rýchlo a práve preto je nebezpečnejší.

Od 20. storočia sa však mesto bakteriálnych infekcií objavujú ako **najzásadnejšia hrozba vírusy**. Ide predovšetkým o vírusy chrípky, ktoré už vyvolali niekoľko pandémieí. Najväčšia a najznámejšia bola tzv. španielska chrípka z rokov 1918-20 s mnohými desiatkami miliónov mŕtvych. Známe sú však aj ďalšie pandémie: ázijská chrípka (1957-58: 1-2 milióny mŕtvych), hongkongská chrípka (1968-70: 1 milión), atď. Z 21. storočia treba spomenúť aspoň vtáčiu chrípku (od 2004) či prasačiu chrípku (2009-10), ktoré však nemali zďaleka tak vysoký počet obetí. Veľmi nebezpečné však boli ďalšie vírusové ochorenia: Zika (2009, 2015), SARS (2002-03), Ebola (2014-16, 2018), atď. Spomenúť treba určite i osýpky, ktoré v rokoch 2018-19 spôsobili tisíce úmrtí v Afrike, najmä v Kongu. Netreba zabúdať, že osýpky predstavovali v poslednom období výzvu i pre SR.

Komplexnosť funkcií moderného štátu

V Európe a Severnej Amerike sa v 20. storočí postupne podarilo dosiahnuť mnohé nevídané úspechy, ktoré viedli až k predstave, že veľké epidémie a pandémie sa podarí úplne eradikovať (zlikvidovať). Táto predstava súvisela s objavmi nových liekov, predovšetkým antibiotík (penicilín už 1929). Veľkú úlohu zohralo aj kvalitné verejné zdravotníctvo a vzdelávanie v oblasti ochrany zdravia. Druhým zásadným dôvodom bol obrovský nárast očkovacích látok a očkovania ako takého. Treba však dodať, že hoci sa vakcinácia rozvinula najmä v Európe v 20. storočí, už predtým existovali rôzne pomerne efektívne pokusy o očkovanie, ktoré sa do Európy dostali z iných častí sveta. Napr. tzv. variolizácia proti kiahňom sa do Európy dostala z Osmanskej ríše, pričom bola inšpiráciou aj pre prvú metódu tzv. vakcinácie proti kiahňam, ktorú vytvoril E. Jenner v roku 1796. Boj proti kiahňam sa v druhej polovici 20. storočia viedol globálne a dosiahol sa mimoriadny úspech v podobe eradikácie.

Nové vedecké objavy by však nemohli pôsobiť až tak efektívne, keby sa nedostali do rúk inštitúcií moderného štátu, ktorý sa pokúšal nájsť riešenia pre celú spoločnosť a bol pripravený regulovať všetky oblasti života, od otázky odpadov a kanalizácií cez pracovné vzťahy až po problematiku očkovania. Už pred novými vedeckými objavmi však orgány vrchnostenského štátu zohrali zásadnú úlohu pri úspechu karanténnych opatrení v Európe. Štátni úradníci niekedy pôsobili ako chápadlá legendárneho „Leviatana“, obludy, ktorú niektorí autori prirovnali k štátu: obmedzovali práva a slobody obyvateľov, zasahovali do ich súkromia, poškodzovali ekonomické záujmy podnikateľov, ale práve vďaka tomu uspeli aj vo veľmi zložitých situáciách. Význam tohto komplexného chápania štátnych funkcií ukazujú prípady štátov, kde sa štátna moc nedokázala presadzovať, napr. v Číne, ktorá bola v prvej polovici 20. storočia semeništom všemožných pandémieí (mor, cholera, chrípka). V súčasnosti však môže byť vzorom v boji s pandemiou koronavírusu.

Zlyhanie normatívneho individualizmu

Keďže moderný štát a jeho verejné zdravotníctvo zaznamenali v 20. storočí v Európe a v Severnej Amerike veľké úspechy, začalo sa zabúdať na historické skúsenosti s úlohou, ktorú štátne inštitúcie zohrali v boji s pandemiami a epidémiami. Prejavilo sa to najmä pri nástupe neoliberalnej ideológie od 80-tych rokov 20. storočia. Veľmi populárne sa stalo tvrdenie, že štát je drahší, pomalší

a byrokratickejši než trh a nie je schopný financovať a plniť stanovené úlohy. Prirodzene, to viedlo k úvahám o potrebe **deregulácie a privatizácie** širokých oblastí spoločenského života. Spomínané teórie vychádzali najmä z „normatívneho individualizmu“ a operovali s predstavou, že je najlepšie, keď sa každý bude riadiť vlastným záujmom a výsledkom bude dobro pre celú spoločnosť. V rámci tejto diskusie sa uvažovalo aj o masívnej privatizácii v postsocialistických štátoch. Samozrejme, že uvedené ekonomické prístupy mali od začiatku svojich odporcov a zvlášť v oblasti zdravotníctva sa trhové princípy javili ako problematické.

V prípade koronavírusu predstavujú problém mladí zdraví individualisti, ktorí uprednostňujú osobnú slobodu pred dodržiavaním karanténnych opatrení. Vedia, že nákaza je rizikom najmä pre starých a chorých ľudí a myslia si, že pre nich samých prinášajú karanténne opatrenia viac nákladov než výnosov. Pri karanténach pritom stačí malý počet ľudí, ktorí sa budú **správať individualisticky** ako „homo oeconomicus“ a pandémia bude narastať. Aj v prípadoch minulých pandémieí predstavovali problém jednotlivci, ktorí sa pokúšali rozmýšľať „trhovo“, presúvali sa na územia pred karanténou a odnášali si odtiaľ svoje majetky. Spoliehanie sa na trhové myslenie je pri pandémii vždy rizikom, pretože väčšina ľudí má o nových pandemiách iba málo informácií, spočiatku význam karantény podceňuje a často zvažuje výnosy a náklady bez znalosti vecí.

Štátne inštitúcie sú v prípade pandemií oveľa lepšie pripravené než „trh“ a aj pri koronavírusu sa ukázali ako efektívnejšie. Mnohé zo štátnych inštitúcií vznikli ako reakcia na existujúce problémy minulosti a hoci sa niektorým politikom nemusia zdať ako potrebné, je dôležité uvedomiť si dôvody vzniku konkrétnych inštitúcií. Napr. štátne hmotné rezervy niektorí slovenskí politici ešte celkom nedávno označovali za nepotrebné, avšak práve teraz sa ukázalo, že majú svoj význam. Mimochodom, to je aj prípad reformátorov zdravotníctva z nedávnej minulosti, ktorí vychádzali z predstavy, že , že treba znížiť náklady, zvýšiť „obložnosť“ nemocníc a malé nemocnice zavrieť. Žiaľ, s tým, čo sa stane v prípade nejakej pandémie, príliš nepočítali. **Je naozaj dôležité, aby zostali zachované tie prvky verejného zdravotníctva, ktoré na prvý pohľad vyzerajú ekonomicky „neefektívne“, sú však výsledkom historických skúseností a ako také tvoria dôležitú súčasť opatrení nielen proti koronavírusu.**

Branislav Fábry